

TEXTURES

Josep Piera

El somni d'una pàtria de paraules

Premi d'Assaig
Mancomunitat
de la Ribera Alta
edicions

bromera

Teodor Llorente Olivares va nèixer el 7 de gener de 1836 a València, al número 29 del carrer dels Serrans, fill de Felicíssim Llorente i de Maria Olivares. La família paterna procedia de la Rioja, però, establerta a València des del començament del segle XVIII, de feia generacions que havia aconseguit una posició social distingida. Felicíssim Llorente era advocat, tot i que «preferí a la carrera del *foro* el cultiu de l'agricultura», per bé que arribà a ser regidor i alcalde interí de l'Ajuntament de València; no fou cap polític professional, ni un llaurador, és clar, sinó l'administrador de les finques familiars i un estudiós de l'agricultura, o millor de la citricultura, «*rama que le proporcionó pingües ganancias*», tot arribant a ser «*uno de los más entusiastas naranjeros*». Els Olivares pertanyien igualment a la classe acomodada; Maria Olivares, a més, era una dona amb estudis, i amb ella de mestra el fill s'inicià en la lectura i el gust pels llibres. El mateix Llorente ho reconegué en una entrevista que li feren de vell: «*Mi madre me enseñó a leer en casa*».

Teodor Llorente nasqué, per tant, en una bona família valenciana; però en una València convulsa i can-

viant, marcada per la crisi que provocà la mort del rei Ferran VII, la regència de Maria Cristina de Borbó (la seua esposa), i tot un seguit d'esdeveniments, quan no de catàstrofes, com les divisions provincials, les desamortitzacions dels béns eclesiàstics, alguna epidèmia de còlera, i, en especial, la primera guerra Carlina, la qual arribà als carrers de la capital provocant tràgics aldarulls, afusellaments, represàlies... Per aquest motiu –la guerra–, Felicíssim Llorente, un home liberal, tot i moderat –tinent de caçadors de la Milícia Nacional, coneguda com «el poble en armes»–, es trobava fent de militar al castell de Sagunt quan li arribà la notícia del naixement del fill. En tornar de permís a casa li mostraren el nadó, i digué a la dona, qui sap si decebut, o amb resignació:

–Mariquita, és lletget!

–Ja es farà bonico! –li respongué ella.

Al pare, aquell bebé no li semblà cap angelet del cel, per bé que a la mare li pareguera un sol. Aleshores, la muller preguntà al marit:

–I quin nom li posarem? Felicíssim?

En la seua candidesa i intimitat domèstiques, l'escena mostra, i demostra, que els Llorente-Olivares parlaven valencià a casa, per bé que la llengua del saber fóra el castellà. Aquesta situació era la tinguda per normal a València, durant les primeres dècades del segle XIX, ja que tant entre l'aristocràcia local com a les cases burgeses es parlaven el valencià i el castellà barrejats amb modismes provinents del francès, de l'italià, o de l'anglès, que eren

les llengües de la moda, de l'art, i de la indústria. Entre les classes populars, als carrers de la ciutat, als tallers, als mercats, i a les botigues, el que sonava i ressonava habitualment era un valencià col·loquial, cridaner, i vivíssim. El castellà era tingut, tanmateix, com la llengua del poder; era l'idioma que s'aprenia a l'escola, i amb el qual s'impartia el saber en una societat –la valenciana– on el fet d'expressar-se públicament en castellà, i amb elegància, era vist com un senyal de distinció, mentre que fer-ho en valencià suposava un signe de familiaritat, de proximitat, quan no de vulgaritat, o d'ignorància. Pel que fa a l'escriptura, si bé en el món religiós se seguia usant el llatí com a llengua ritual, en el civil, i en la literatura, religiosa o profana, el castellà es considerava el llenguatge de la llei: era «*la lengua del imperio*», per molt que, de l'antic colonialisme hispànic, en quedaven només les restes: Puerto Rico, Cuba, les Filipines..., i per poc temps.

El nom del xiquet l'escollí, doncs, el calendari; o qui sap si el disseny diví, perquè el pare no s'atreví a proposar el seu, Felicíssim, el qual havia resultat tristíssim en haver-lo donat –seguint el costum a l'època– al primer i anterior fill nascut del matrimoni, mort al cap de pocs mesos de nàixer, qui sap si víctima de l'última epidèmia de còlera, tan dramàtica que havia sembrat el pànic a la ciutat: «*Lúgubres eran aquellos días y aquellas noches solitarias, entre cuyas tinieblas sólo se oían los gritos de los centinelas de la Milicia colocados en las murallas, los pasos de las patrullas silenciosas, el rumor de los sepultureros que conducían en*

todas direcciones los cadáveres envueltos en sudarios...». Com que el sant del dia era, doncs, «sant Teodor, monjo», als progenitors no els paregué malament aquell nom. Josep Sanchis Sivera —qui fou el darrer confident de Teodor Llorente, i el seu primer biògraf— remarcà que, en grec, Teodor vol dir «do de Déu», com si suggerira que, des de la tria del nom de bateig, aquell nadó estava ungit pel do diví de la paraula, i apadrinat per les muses.

Perquè fou ben prompte que, en aquell xiquet, es revelà l'art de la paraula escrita. Aquell infant de tarannà reservat, dòcil i estudiós, sentí aviat el gust per la lectura; així, per les seues innates capacitats intel·lectuals, se l'envià a estudiar a un col·legi privat. *«Fui aplicadísimo. Mi maestro se hacía cruces de mis adelantos y decía: “este chico va a ser una gran cosa”. Yo era muy pacífico, y todos decían que parecía un hombrecito. No era travieso ni bullanguero, sino serio y retraído, y con un ansia extraordinaria por aprender. Yo no supe nunca ninguna clase de juegos, ni bailar la peonza, ni jugar a la pelota, ni nada...»*. Teodor Llorente no fou un xiquet de carrer, sinó de casa; d'una casa de gent moderada, il·lustrada, de tradició liberal; una casa on ell passava la major part del temps estudiant, entre llibres, «com un homenet». *«Cuando volvía de la escuela, en una galería que daba a un patio, me ponía a leer, mientras había luz. Cuando esta se me acababa, en vez de irme a corretear, me quedaba con el libro entre las rodillas mirando a las estrellas, o a la luna, o cómo se hacía de noche...»*. La lectura se li convertí en un deure,

un delit, una fascinació, i una contínua descoberta del món. La figura del xiquet que amb el llibre entre els genolls mira les estrelles i la lluna mentre va fent-se de nit..., resultarà candorosa.

D'aquesta infantesa escolar, en recordar-la després, Llorente destacà com una fita personal els reconeixements que la Societat d'Amics del País li féu per la seua excel·lència en els estudis. Per aquests premis –una medalla d'or–, donà les gràcies al seu mestre d'escola, Salvador Suay. Això fou el 1844. Tota una satisfacció per al mestre, per als pares, i per a ell mateix. En féu un record simpàtic, quan contà com, després de passar-se hores assajant la recitació d'uns versos del famós poeta escolapi Joan Arolas (Barcelona, 1805), per a recitar-los en veu alta i en públic, *«con una vocecilla atiplada que no descontentaba enteramente a mi buen profesor»*, tot va eixir malament (*«mis ilusiones tuvieron entonces final desastrosísimo»*) perquè *«cuando ya estaba compuesto y emperejilado para ir a recibir la ansiada medalla, un pícaro dolor de muelas dio al traste con toda la satisfacción del laureado. Asistí mohino y cabizbajo a la función, apretando las mejillas con ambas manos, para no turbar la solemne ceremonia con un incivil berrido»*. Teodor Llorente tenia vuit anys, aleshores.

Quan ja era un ancià venerable, confessà a l'amic i biògraf abans esmentat: *«Tuve una educación equivocada; por excesivo cariño, mis padres no querían contrariarme; me dejaban todo el día con los libros en la mano, evitándome otro*

cuidado, facilitándomelo todo. Quizás se desarrollaba así mi mentalidad, pero a costa de otras energías, que después me hicieron falta para la ruda práctica de la vida». En secret, el poeta enyorà sempre no haver anat mai a córrer amb aquells altres xiquets que jugaven lliurement pels carrers amb la trompa, o a pilota, botaven séquies àgilment, i es perdien en colla, entre crits i rialles, pels horts. També recordà amb generositat com, mentre feia el batxillerat, o estudis de filosofia –que començà als nou anys–, hi tingué de professor Vicent Boix (Xàtiva, 1813), l'historiador, home de lletres, i polític liberal. Boix provenia d'una família humil, però, protegit pels escolapis des de menut, va fer el noviciat a Gandia i s'ordenà de sacerdot. Tot en el claustre li feia por, com solia dir ell. Per això, el 1837, als vint-i-quatre anys, abandonà l'orde religiós per motius de salut, i per raons de consciència (per idees) i s'instal·là a Ontinyent, on es dedicà a l'ensenyança del llatí; aleshores se li presentà l'oportunitat de fer un viatge per Europa com a secretari del marquès de Vellisca, un aristòcrata valencià; durant el viatge coneixerà alguns dels grans escriptors del segle, com Victor Hugo, i René de Chateaubriand. Més tard, per raons polítiques –era un liberal destacat– s'estarà una temporada estranyat a Granada. De tornada a València, al cap de poc abandonarà la política activa, i es convertirà en un reconegut professor d'història, en un precursor de la Renaixença, i en un dels mestres més influents per a l'estudiantet Llorente.

Eren temps de crisi, de terboleses, de carències, de misèries. Un personatge del moment, Pere Sabater, va fer aquesta pintoresca descripció de València: *«A las cuatro de la mañana en el verano y a las seis en el invierno, ya están abiertas todas las botillerías de Valencia, y ya circula por las calles una multitud de paisanos con cafeteras de hojalata llenas de agua de higos. “Al café calentet!” , grita esta turba de industriosos mozalbetes, y a su voz, confundida con el ruido de cien postigos que se abren y se cierran, acuden mil jornaleros, restregándose los ojos, a tomar su desayuno. Éste varía regularmente según la clase a que pertenece el trabajador: los albañiles, por ejemplo, los chocolateros y los carpinteros, se desayunan a la puerta de la taberna con el aguardiente; los del arte de la seda, los tintoreros y los torcedores, en medio de la calle con el café. Tomado este refrigerio, dirígese cada uno a su respectivo taller, y da principio a sus trabajos y a sus canciones»*.

Aquesta menestralia tenia per damunt una classe mitjana –com els Llorente-Olivares–, i, per davall, la gent pobra, amb captaires que exhibien les seues nafres o misèries per tal de provocar la caritat del públic, principalment a les portes dels temples. Un cronista local, temps després, referint-se a la València d'aquesta època, hi digué que *«vivía aún adormecida, nutriéndose espiritual y materialmente del pasado. Ni tenía luz eléctrica, ni teléfono, ni mucho menos la radio»*, modernitats que hi arribaren molt més tard. La València que descrigueren els periodistes era una ciutat on encara *«reinaban el*

aceite y el petróleo en el alumbrado» i que «*no llegaba, ni de mucho, a los cien mil habitantes*»; mentre que la que captaven els fotògrafs mantenia l'estructura urbana, la monumentalitat, i la personalitat civil que havia adquirit durant l'edat mitjana i el Renaixement. València estava envoltada de les muralles medievals, i encara les portes de la ciutat es tancaven de nit. L'expressió «quedar-se a la lluna de València» aleshores s'aplicava al personal que, per arribar tard, es trobava les portes de la ciutat tancades «amb cadenes i forrellat». En la primera meitat del segle XIX, la ciutat del Túria, cap i casal d'un regne abolit, a penes s'iniciava la seua modernització provincial.

La monarquia borbònica manifestava la seua decadència amb el desgovern de la reina regent, Maria Cristina de Borbó-Dues Sicílies. L'estiu de 1840, la reina viuda s'instal·là a València buscant un refugi segur –i un port cap a Itàlia– que no tenia a Madrid. El cap militar de València, Leopoldo O'Donnell –el vencedor del general carlí Cabrera–, la rebé amb honors reials; no així l'ajuntament, de signe progressista. La regent, i les infantes (entre elles, la futura reina Isabel II) s'hostatjaren al palau de Cervelló, però no se'ls dedicaren ni festes, ni «*agasajos*», ni serenates nocturnes, ni cap acte festiu en públic. La rebel·lió antiborbònica triomfava a Madrid, i arreu s'escampava la revolució. Davant la situació, la regent atorgà el poder al general Espartero, i s'embarcà al port de València cap a Roma, per a instal·lar-se després a París.

Les tensions continuaren; i les revoltes armades, els pronunciaments militars, els esclafits revolucionaris frustrats, l'assassinat del representant del general Espartero, un polític anomenat Camacho —el cadàver massacrat del qual fou arrossegat brutalment pels carrers—, portaren el caos. Enmig d'aquest aldarull, es constituí a València un govern provisional, i progressista; d'aquest govern, en fou secretari el liberal Boix, i tingué d'animador l'esmentat Sabater, cap dels moderats. Les turbulències feren que Espartero marxara cap a Anglaterra.

Proclamada la majoria d'edat d'Isabel II (amb tretze anys), l'octubre de 1843 quedava restaurada la monarquia, i se celebraven eleccions municipals. A València isqué d'alcalde Josep Campo (València, 1814), un «*vecino y del comercio de Valencia*» convertit en un dels representants més dinàmics i emprenedors de la burgesia local, qui inicià la modernització de la ciutat. Des del govern municipal i les empreses que ell controlava permeté l'arribada del ferrocarril, i d'altres maquinàries de progrés econòmic; el seu pensament polític, però, era conservador. D'aquesta manera s'entrava en «*el tránsito de un estado de revolución a otro tranquilo y permanente*», on s'imposà l'acceptació de la monarquia borbònica representada per la reina adolescent, Isabel II. Així s'instal·là la calma civil —de 1844 a 1854—, la coneguda com a «dècada moderada». Una massiva manifestació d'aquesta moderació serà la tornada de la reina mare, Maria Cristina, qui, si abans havia fugit d'incògnit cap

a l'exili, ara era rebuda per un poble que l'aclamava «ebri de goig i de plaer».

En aquests temps, Llorente era un aplicat alumne de batxiller, i passava les hores entre fantasies, i lectures: llibres de poesies, llibres de viatges, llibres d'estudi... Aquesta dècada de calma social fou la de la seua formació literària, i la dels aprenentatges de l'adolescència. El mateix poeta manifestarà que *«los versos que yo he encontrado míos más antiguos son del 52, contaba yo entonces diez y seis años»*. Es referia als seus versos més primerencs, escrits encara en castellà.

A la ciutat de València, en aquesta època, el valencià literari solia ser un simple divertiment en vers per a fer riure el personal; era la parla col·loquial transcrita sense criteri, ni gramàtica, en versos graciosos, fets per a ser dits en veu alta, i ser escoltats per una població analfabeta; aquesta literatura era la pervivència fossilitzada de les sàtires renai-xentistes, quan no les recialles dels romanços populars; no gaudia de cap prestigi social. La llengua dels valencians, silenciada oficialment durant els darrers tres segles, havia desaparegut de la documentació escrita, de la literatura de ficció, i dels versos. A penes recentment l'havia tornada a emprar amb lirisme Tomàs Villaroya (València, 1812), l'únic que n'havia reeixit amb sentit estètic. La «Cançó» de Villaroya, publicada el 1840, començava així:

Àngel que Déu per mon conhort envia,
celest visió de mos ensòmits d'or,
imatge d'il·lusions i poesia,
delícia del meu cor;

ab ta llaor desplegaré jo els llavis
i una cançó diré, filla del cel,
en l'olvidada llengua de mos avis,
més dolça que la mel.

La cançó —o *canzó*, a la manera trobadoresca— anava dedicada a Antonia de Montenegro, de la qual l'autor —suposem—, n'estava captivat. Significava aquesta cançó amorosa («L'amor és lo cel, / lo cel és l'amor»), una voluntat o desig de renaixement de la llengua dels valencians? Suposava, com a mínim, una mostra que això podia ser possible, com havia demostrat Bonaventura C. Aribau (Barcelona, 1798) amb la seua oda «A la Pàtria»:

Ix, doncs, per expressar l'afecte més sagrat
que puga d'home en cor gravar la mà del cel,
oh llengua a mos sentits més dolça que la mel,
que em tornes les virtuts de ma innocent edat.

La tardor de 1845 arribava a València un escriptor català de 21 anys, Víctor Balaguer (Barcelona, 1824), per qui s'interessà vivament V. Boix. Ho contarà el mateix Balaguer, fent-ne amable memòria: «*Acababa yo de llegar a la ciudad del Turia, que es decir a la ciudad de la*

poesia y de las flores, y llegaba joven, poco menos que errante y vagabundo, poco menos que enfermo, poco menos que visionario, con más caudal de ilusiones ciertamente que de realidades, y con horizontes ante mí que sólo podían dejar de ser oscuros y borrascosos a fuerza de empeñarme en verlos despejados y risueños». La coneixença entre l'historiador insigne i el jove poeta marcarà l'inici d'una relació personal, i ideològica; aquesta relació, que fou llarga, permetrà aventurar que amb aquesta trobada quedà sembrada la llavor romàntica de la Renaixença a València. Per a Balaguer, que s'autodefinia com «Lo trobador de Montserrat», l'historiador Boix passà a ser «Lo trobador del Túria». Amb aquest títol, V. Boix va escriure una poesia que a la seua manera responia als afanys de Balaguer:

¿Per què voleu fer cantar
al trobador d'estos dies,
si les seues melangies
no podríeu estimar?

.....

Jo hagués donat cants de pau
i flors belles com lo cel
i veus dolces com la mel,
baix aquest cel que és tan blau;

.....

si pogués, ai!, recollir
la glòria que és dissipada
i escarnida i aventada
per fer-la del tot morir.